

Kur'ân-ı Kerîm'e "Sol"dan Yaklaşım

Mustafa TEKİN

Doç. Dr., Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İslâm nokta-i nazarından bakıldığı zaman, tarih boyunca ilahi irade insanları gönderdiği vahiy ile kendi başına bırakmamış; dünya görüşü, yaşam tarzı ve yönelimler açısından desteklemiştir. İlk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'den (a.s.) bu yana peygamberlere sahifeler ve kitaplar gönderilmesinin anlamı budur. Tevhid, İlahi irade tarafından bu dünya görüşünün temelini otur(tul)muş ve tarih boyunca merkeze alınmış bir paradigmayı temsil etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in geçmiş ümmetlere dair anlatımlarını belirli bir düzenlilik içerisinde okursak, lineer (doğrusal) değil, holistik bir tarih anlayışı olduğunu görebiliriz. Bunun anlamı; paradigmanın toplumdaki çekildiği (çektirildiği) zaman, peygamberlerin düzeltmek için bu topluma gelmeleri, peygamberlerden sonra süreç içerisinde tekrar bozulmaya uğrayabilmeleridir.

Son peygamber olan Hz. Muhammed (s.a.s.) vefatından sonra ise, İslâm çok geniş coğrafyalara yayılmış, dünyada hatırı sayılır bir müslüman nüfusu oluşmuş olmakla birlikte, müslümanların tarih sahnesinde özne-nesne konumlarının yer değiştirmiş olmaları da aslında benzer bir süreci ve okumayı doğrulamaktadır. Bilhassa özne konumunun kaybedildiği zamanlar, yeni arayışları, yaklaşımları ve hatta ileri düzeyde bir öykünmeyi de beraberinde getirmektedir. Bu yaklaşım ve arayışlar, aslında topluma bir açılım imkanı sağlamak, içinde bulunulan konumdan kurtulmak amacıyla matufturlar. Yeni yaklaşım ve arayışlar, özellikle kültürel karşılaşmalar sonrasında gündeme geldiğinden, bu karşılaşmalara kısaca değinmekte fayda vardır.

Müslüman dünya, paradigmal bağlamda Hz. Peygamber'den sonra üç farklı kültürel karşılaşma yaşamıştır. İlk karşılaşma, Hz. Muhammed'in irtilhalinden sonra müslüman coğrafyanın genişlemesiyle bağlantılı olarak gerek kültürel miras gerekse büyük devletlerle gerçekleşmiştir. Bu dönemde bir çok eserler organize biçimde Arapçaya çevrilmiş, diğer kültürler İslâm dünyasında çok önemli tartışmalar başlatmış; genişleyen coğrafya ile müslüman dünyanın sınırları içine dahil olan yabancı unsurlar da buna eklenince fıkihtan kelâma, felsefeden dile kadar bir çok alanda önemli açılımlar yapılmıştır. Bu karşılaşmada hem kültür, hem paradigma, hem de güç açısından sahip olunan üstün konum, karşılaşmanın İslâm dünyası lehinde sonuçlanmasını ortaya çıkarmıştır. Bugün bile sahip olduğumuz en önemli miras bu dönemde üretilmiştir. İkinci karşılaşma Moğollarla olmuştur. Ancak bunun bir kültürel alışveriş olmasının ötesinde şiddet yüklü olması, İslâm dünyası için önemli bir kayıp olarak tarihteki yerini almasını sağlamıştır. Bunun sonucunda İslâm dünyası daha fazla içine çekilmiş, açılım imkanları gösterememiştir. Üçüncü ise modern zamanlarda yaşadığımız ve etkilerini hala çok kuvvetli bir biçimde hissettiğimiz Batı dünyası ile karşılaşmadır. Bu karşılaşmayı farklı boyutlarıyla açıklamaya çalışalım.

Tarihsel Arkaplan

Batı ile modern zamanlarda karşılaşmanın konumuzla bağlantıları açısından farklı faktörler bağlamında ele alınması gerekmektedir. Bu karşılaşmanın birinci özelliği, güç ilişkileri açısından İslâm dünyası aleyhinde bir dengenin söz konusu olmasıdır. Rönesans, Reform, Aydınlanma vb. gibi süreçlerin içerisinden gelen Batı dünyası bilgi ve güç temerküzünü sağlamış bir konumda İslâm dünyasının, özelde Osmanlı'nın karşısına çıkmıştır. Bu gücün birkaç farklı tezahürünü izlemek mümkündür. Her şeyden önce bilgi ve zihniyetteki dönüşüm ile birikim, teknolojik açıdan bir üstünlüğü daha fazla görünür kılmıştır. Sağlık, tarım, sosyal bilimler, ulaşım alanında yeni icadlar, batı dışı ülkeler ve özelde İslâm dünyasını hem cezbetmiş hem de kendi üzerine yeniden düşünmesini sağlamıştır.

Kendi üzerine düşünmenin çok derinlere giden tesirlerinden bahsedilebilir. Karşılaşmanın ilk başlarda kısmi iyileştirmeler, entegrasyonlarla sorunun ve mesafenin giderilebileceği düşüncesi, yerini paradigmanın sorgulanmasına bırakmaya başladı. Bunun anlamı; İslâm'ın temel metinlerine doğru bir sorgulamanın ilerletilmesidir. Zira o zamana değin güçlü bir şekilde yaşamış müslüman toplum, Batının yükselişi ile dini ve paradigması arasındaki ilişkileri de gündemine aldı. Doğrusu Batı dünyasında ortaya atılan ilerleme

tezleri, ilerlemiş toplumların dinlerinin de gelişmiş olduğu varsayımını dillendirmekteydi. Öte yandan pozitivist ve materyalist yaklaşım ve tezler de, İslâm dünyasında bu bağlamdaki tartışmaları hızlandırdı. Bunun, bugüne uzanan en önemli sonucu, İslâm'a farklı paradigma ve tezlerden yaklaşımlar, ya da İslâm'ı bu paradigma ve ideolojilerden okuma olmuştur. "İslâm sosyalizmi", "İslâm kapitalizmi", "İslâm modernizmi", "postmodern İslâm" türünden kavramsallaştırmalarda zikrettiğimiz içerikler de mevcuttur.

Batı dünyasının gücünün görünür olduğu bir başka alan da sömürgeciliktir. Sömürgeciliğin birinci boyutu, dünyadaki güç dengelerinin değişmesidir. Osmalî'nin zayıflaması ve tarih sahnesindeki yerinin çekilmesi ortaya bir vakum çıkarmıştır. Coğrafi keşiflerin de buna eklenmesiyle Batı dünyasının dünya ölçeğindeki sömürü ve hegemonyası kurumsallaşmıştır. Bir yandan Uzakdoğu, Asya ve Afrika ülkeleri, diğer yandan Osmanlı hâkimiyetinden çıkan Ortadoğu, Üst Afrika, Arabistan, Kafkaslar ve Balkanlardaki ülkeler sömürü ve hegemonyanın nesnesi olmuşlardır. Bu durum çoğunlukla İslâm dünyasındaki düşünsel ve pratik düzeydeki gelişmelerde etkileyici hatta kimi zaman belirleyici olmuştur. Bir başka deyişle, sömürge şartları ve koşulları, İslâm dünyasının düşünce üretimi ve yönelimlerinde ciddi bir arkaplan olarak gündeme gelmektedir.¹

İngiltere, Fransa, Almanya ve diğer Avrupa ülkeleri Uzakdoğu'dan başlayarak İslâm dünyasını işgal ettiler. Bu açık işgal ve sömürü 1940'lı ve 50'li yıllara kadar devam etti. Bu yıllardan itibaren açık işgalin sona ermesiyle harita ve sınırlar da yeniden belirlendi. Yeni sömürgeci ya da post-kolonyal dönem, sömürgeciliğin yeni biçimi olarak devam etti. Bu dönemin önemli tipik özellikleri oldu. Açık işgal döneminde devlet yönetimini elinde tutan yabancılar, bilhassa eğitim yoluyla totaliter bir şekilde müslüman ülkeleri dönüştürmeye çalıştı. Açık işgal bitince belirli insanları Batı ülkelerinde eğiterek kendi ülkelerine yönetici yaptılar. Bu durum bugün de hala devam eden bir niteliktir. Öte yandan eğitim yoluyla halkların zihniyet ve yaşam tarzlarını dönüştürme konusunda oldukça büyük rol oynadılar.

Gerek açık işgal döneminde gerekse bugüne kadar devam eden süreçte müslüman ülke haklarının yaşadıkları duruma itirazları daha ileri düzeyde başkaldırıların muhatabı ister istemez sömürü ve sömürgeciler olmuşlardır. Diğer yandan sömürgeciliğin öznelere olan Avrupa ülkeleri ve Ameri-

¹ Sömürge şartları ve metin okumaları arasındaki ilişkiye dair daha geniş okuma için bk. Tahsin Görgün, *Anlam ve Yorum-Dini Metinlerin Anlaşılması ve Yorumlanması*, İstanbul, Gelenek Yay., 2003.

ka'nın buna zemin hazırlayan ideolojik ve pratik zemini ise kapitalizmdi. Çok farklı enstrümanlarıyla ilerleyen kapitalizm, batılılaşmanın pragmatik ve ekonomik boyutu olarak sömürgecilikle özdeşleşen bir anlam da kazanmıştır. İşte tam da bu nokta, sömürgeye, sömürgeciliğe itirazın kapitalizm karşısı bir düşünceden beslenmesini sonuçlamıştır ki bu genel anlamda sol olmuştur. Her ne kadar marksizm Batı düşüncesi içerisinde ortaya çıkmış olsa ve onun karakteristiklerini taşısa bile, 1900'lü yılların ikinci yarısına evrilen dönemden başlayarak 1990'da Sovyet Rusya'nın çöküşüne kadar ki soğuk savaş döneminde kapitalizm-kominizm ya da sol antagonizması işletilmiştir. Dolayısıyla sömürülen ülkelerin itiraz ve başkaldırılarını "sol" üzerinden yapmaları pratik, konjonktürel ve pragmatik özellikler taşımaktadır. Diğer yandan taşıdığı konjonktürel bazı potansiyeller de, bu itirazın sol düşünce içerisinde geliştirilmesini işlevsel kılmıştır. İşte İngiliz işgaline uğramış bir ülke olarak Mısır'da da bazı sol hareketler gelişmiştir. Doğrusu İngilizler-sömürü ve kapitalizm üçgeni, kimi sol hareket ve düşüncenin, müslüman düşünür ve aktivistler için bir açılım imkanı olarak görülmesini sonuçlamıştır. Seyyid Kutup da bunlardan birisi olmuştur. Biz de tebliğimizi somut verilerden hareketle ele almak için Seyyid Kutup'un *Fizilâlil Kur'an* isimli tefsir kitabı üzerinden bir tartışma yapmak istiyoruz. Aslında Seyyid Kutup, hayatı boyunca sol yönelim içerisinde olmamıştır. Bu bakımdan onun hayatı iki devreye ayrılabilir. Birinci devre: kendisini edebiyata verdiği ve mahdut bilgilerine dayanarak sosyalizmi savunduğu devre. İkincisi ise, İslâm ve çeşitli doktrinler üzerinde yıllarca yaptığı akademik çalışmalar sonundaki olgunluk devresi.² Bu bakımdan esas yönelim olarak "sol"a döndüğünü söylemek mümkün değildir. Onun daha çok bir İslâmcı olduğunu iddia etmek çok abartılı bir yargı olmasa gerektir. Fakat bilmemiz gerekir ki; krallıkla idare olunan Mısır halkının ekseriyeti, oldukça fakir ve her bakımdan kalkınmaya muhtaçtı. Seyyid Kutup ise, milletini bu acı durumdan kurtarmayı düşünenlerdendi. Malumdur ki bu tip memleketlerde iktisadi ve ictimai adaletin ancak sosyalizm ile gerçekleşebileceği, o dönemin revaçtaki düşünce akımlarındandı.³ Hayatının ilk devresindeki sol etkisinin bir şekilde devam ettiği düşüncesinden hareketle, doğrusu Seyyid Kutup'un tefsir kitabının incelenebileceğini düşünüyoruz. Yalnız peşinen belirtelim ki Seyyid Kutup İslâm ile solu sentez etmiş ya da İslâm'ı sol içerisinde entegre etmeye çalışan birisi değildir. Eserlerinden edindiğimiz genel kanaat budur.

² İ. Hakkı Şengüler, "Seyyid Kutup Kimdir?", *Fizilâlil Kur'an*, c. 1, 2. baskı, İstanbul, Hikmet Yay., 1972, s. 10.

³ İ. Hakkı Şengüler, "Seyyid Kutup Kimdir?", s. 11.

Son kertede İslâm Onda bağımsız bir yönelim olarak ortaya çıkmaktadır. Biz ancak *Fizilâlil Kur'an*'da "sol" esintileri, sol tipi söylemleri konjonktürel durumu içerisinde tespit ile, bunun İslâm anlayış(lar)ına getirdiği katkı ve zaafiyetlere değinmeye çalışacağız. *Fizilâlil Kur'an* isimli eserin incelenmesine geçmeden önce, tam da bu noktada sol düşüncenin taşıdığı potansiyellere bakmamız gerekmektedir.

"Sol"un Tarihsel ve Yapısal Özellikleri

Marx, büyük teorisini ya da eleştirilerini Sanayi Devrimi'nin Batısının kuşatıcı değişimi içerisinde inşa etmekteydi. Sanayi devriminin iki tipik özelliğinin altını çizmeliyiz. Birincisi, sömürü ile neşvü nema bulması, yeni bir güçlüler ahlâkı oluşturması. Sömürü, sanayi kapitalizminin hem iç hem de dış iki boyutunda da bulunmaktadır. Bir yandan sanayileşmenin ortaya çıkardığı ve alt sınıflar aleyhine gelişen, diğer yandan sanayileşme sürecine lojistik destek sağlayan açık işgallerle süreklilik kazanan sömürü, Marx'ın tartışmasının odak noktasını oluşturmaktadır. Zaten tüm tarihi ezen ve ezilen şeklinde sınıfsal ve çatışmacı bir biçimde okuyan ve tarih felsefesini bu temel tez üzerine kuran Marx'a göre, yeni dönemde dualitenin iki tarafını burjuva ve proleterya oluşturmaktaydı. Yerleşik tarıma geçilmesinin ardından artık değeri elde eden üst sınıflar her dönemde olmaya başladı. Bunlar feodal dönemde de serfler ve senyörler biçiminde kristalize olmuşlardı. Burada Marx'ın esas vurgulamaya çalıştığı nokta; her dönemde üretim araçları ve ilişkilerini elinde bulunduran üst sınıfların artık değeri elde ederek diğer sınıflar aleyhine haksız kazanç elde etmeleri ve dolayısıyla haksız bir harcama yetkileri kazanmalarıydı. Sanayileşme ile birlikte bu ilişki Burjuva ve proleterya üzerinden gelişmiş ve görünür olmuştur. Tabii ki bu durum her dönemde sömürünün çok farklı biçimlerde ortaya çıkmasını ima etmektedir. Sömürü ise, bir güçlüler ahlâkı oluşturmakta, sömüren ve sömürülenlerin durumlarını meşrulaştıran söylemlerin de dillendirilmesini sonuçlamaktadır. Sanayileşmeden itibaren sömürünün zeminini oluşturan sistem ise hiç şüphesiz kapitalizm olarak literatürdeki yerini almıştır.

Sömürü mekânizmasının Marx'ta ortaya çıkardığı bir diğer husus ise sınıflardır. Kabaca sömüren ve sömürülen, ezen ve ezilen ya da alt ve üst sınıf şeklinde ifade edeceğimiz bu sınıflar da tarih boyunca hep varolagelmiş, sanayileşme ile yeni bir boyut kazanmıştır. Her dönemde bu sınıfsal yapı bir şekilde işlerliğini koruyarak, üst sınıfların alt sınıfları sömürmesi süreklilik kazanmıştır.

Marx toplumu da birbiriyle bağlantılı iki yapı içinde ele alır. Bunlar alt yapı ve üst yapı. Alt yapı, toplumsal yapı ve işleyişi belirleyici bir unsur olarak üretim araçları ve ilişkilerinden oluşmaktadır. Üst yapı ise, üretim araçları ve ilişkilerince belirlenen toplumsal yapı ve işleyişteki unsurlardır ki sanat, din, hukuk vb. toplumsal kurumlar alt yapı tarafından belirlenmektedir. Anlaşılacağı üzere burada üretim araçları sosyal ilişkileri belirleyici olduğundan deterministik bir ilişki vardır. Sanayileşme sonrası Batı kapitalizminde, üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, yeni toplumsal ilişkilerin inşası ve işleyişinde belirleyici olmuştur. Pratikte baktığımız zaman, özellikle Batı ülkelerinde gelişen yeni kapitalist sınıfı görmekteyiz. Kapitalizmin gösterdiği gelişme, Batı sınırlarını aşarak dünya ölçeğine yayılmıştır ki neticede sömürgecilik de aynı ölçekte yayılmıştır.

Marx'a göre özelde sanat anlayışından din anlayışına kadar ve hatta hukuka kadar bir çok öge, üretim araçlarını ellerinde bulunduran sınıfların yönelimleri doğrultusunda belirlenmekte; dolayısıyla toplumsal yapı da buna göre oluşmaktadır. Yani hukuk bu ilişki tarzını koruyacak ve meşrulaştıracak şekilde yapılmakta; din de üst sınıfların hayat tarzlarını koruyacak şekilde yorumlanmaktadır. Tabi bizi burada en çok ilgilendiren husus dinin konumlandırılış biçimidir. Marx'a göre, motto olacak şekilde çok söylendiği üzere, din bir afyondur. Bunun temel sebebi ise Marx'ta şu şekilde ortaya çıkmaktadır. Üst sınıflar, ellerinde bulundukları imkanı ve alt sınıfların mevcut durumda olmalarını verili bir anlayış içinde yorumlayarak Tanrı'nın isteği ya da kaderi biçiminde sunmaktadırlar. Din ve pratikte din adamları, dini üst sınıflar lehinde yorumlayarak dini bir meşrulaştırma aracı olarak kullanmakta; böylece din sömürünün bir aracı haline geldiği gibi alt sınıfların içinde buldukları konuma itiraz etmelerinin önünde engel oluşturduğundan bir afyon haline gelmektedir. Genel olarak sol anlayışta din, toplumsal hareketin oluşmasını engelleyen, statükoyu destekleyen ve değişime direnen bir unsur olarak görülmekte ve tanımlanmaktadır. Bu sebeple dinin, kitleleri pasifleştirici, statükonun ve üst sınıfların yönelimlerini meşrulaştırıcı bir rol oynayan öge olarak konumlandırılmaktadır.

Tüm bunlar sol düşünce ile ilgili birkaç hususu öne çıkarmaktadır. Birincisi, sol yaklaşımda bir bütün olarak sistem önemsenir. Çünkü bu bütüncül bir ilişki tarzının yansımasıdır. Kurumsallaşmış toplumsal yapı bir bütün olarak Marx'ın eleştirdiği biçimde sınıfsal ilişkileri korur ve sürekliliğini sağlar. Bu açıdan solun eleştirisinin bir bakıma sistemle ilintili olduğu söylenebilir. Bu eleştiri, ileri düzeyde statükoya başkaldırı biçiminde kendisini gösterir. Çünkü Marx'a göre değişimin sağlanabilmesi, öncelikle mevcut

ilişki tarzlarının değişmesi ile mümkündür.

Diğer yandan sol düşünce ve yönelimin postmodern söylemle ifade edecek olursak bir “meta anlatı” olduğunu burada belirtmekte fayda var. Dolayısıyla evrensel bir yaklaşım olarak solun konumlandırılması söz konusudur. Çünkü Marx'ın işlediği tezler her ne kadar Batı merkeze alınarak ifade edilse de, söylemin içeriği onun evrenselliği, onu tüm tarih ve zamanlar kadar dünya ölçeğine de yaymaktadır.

İkinci bir husus, Marx'ın söyleminin çatışmacı bir toplumsal ilişkiyi gündeme getirmesidir. Genel olarak Batı dünyasının temel bir karakteristiği olan çatışmacılık Marx'ta burjuva-proleterya, alt sınıf-üst sınıf, ezen-ezilen, sömüren sömürülen, altyapı-üstyapı şeklindeki dualitelerde ortaya çıkmaktadır. “Tez-Antitez ve Sentez” şeklinde somutlaşan diyalektik materyalizm, bir tarih okumasına dönüşmekte; tarih tezle antitezin çatışarak yeni bir duruma ulaşılması şeklindeki süreklilik içinde okunmaktadır.

Üçüncü olarak ise, ekonomi ve sınıfsal ilişkilerin Marx'ta kazandığı önemi burada vurgulamalıyız. Üretim araçları ve ilişkileri üzerinden ekonomi, toplumda başat belirleyici bir unsur olmakta; toplumsal dönüşümün ve statükonun temelinde ise sınıf bilinci önemli bir rol oynamaktadır. Marxistler, insanlık tarihini de bu şekilde okuyarak yorumlamaya çalışmışlardır ki onlara göre tarih tekrar sömürü ve eşitliğin olduğu o altın devrine dönecektir.

Genel olarak bakıldığı zaman sol düşüncede, yukarıda anlatılanlarla da paralel olarak özel mülke ve dolayısıyla artı değeri alan üst sınıflara karşı bakışta bir negativite bulunmaktadır. Tabii olarak bu bakış açısı, malın elde edilmesi ve paylaşımına dair farklı önerilerde bulunmaktadır ki cemiyet ya da toplum fikrinin kuvvetlenmesi bununla da bağlantılıdır. Sol düşüncenin özel mülke ve üst sınıflara bakışındaki negatiflelik, geniş halk kitlelerinin solun bu yaklaşımına pozitif olarak bakmasını da kuvvetlendirmiş ve söylemleri bir çok kimseyi heyecanlandırmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm ve Sol Yaklaşım

Bu başlık altında yukarıda çizmeye çalıştığımız zemin içerisinde Seyyid Kutup'un *Fizilâli Kur'an* adlı eserinin “sol” yaklaşım açısından durduğu yeri analiz etmeye çalışacağız.

Seyyid Kutup'un yaşadığı dönem ve ülkenin konumu hakikaten önemlidir. Yukarıda da bir şekilde belirttiğimiz gibi, İngiliz işgalini yaşamış bir

ülke olan Mısır'da yetişmiş olan Kutup, bu işgale dolayısıyla sömürüye karşı duyarlılıklar geliştirmiştir. Hele Amerika'ya gidip geldikten sonra kapitalizmin ve sömürünün işleyiş boyutlarını daha yakından görme şansı olmuştur. Kapitalizmin küresel düzeydeki en önemli iki aktörü ise hiç şüphesiz Amerika ve İngiltere'dir. Bu ülkeler bir anlamda dünyanın üst sınıfını oluşturmaktadırlar. Bu bağlamda Mısır gibi bazı ülkeler ise alt sınıfları, ezilenleri ve sömürülenleri temsil etmektedirler.

Kutup, bu ilişkiler ağı içerisinde Kur'an-ı Kerim'e yaklaşımında sömürüyü temel bir sorunsal olarak görmüştür. O, öncelikle Hz. Peygamber'e vahiy geldiği ortamı Enam sûresine giriş yaparken bu çerçevede yorumlamıştır. Kutup'a göre, "Rasulullah (s.a.s.), bu dini getirdiği zaman Arap cemiyeti servet dağılımı ve adaleti yönünden bir cemiyetin düşeceği en alt noktada bulunuyordu. Çok az bir azınlık malı ve ticareti elinde bulunduruyordu. Faiz yiyor ve her geçen gün kazancı ve malı artırıyordu. Ekseriyeti teşkil eden büyük çoğunluk ise açlık ve sefalet içinde yüzüyordu. Servet sahibi olanlar aynı zamanda şeref ve yer sahibi idiler de. Elllerinde mal bulunmayan çok büyük bir çoğunluk ise malla birlikte şeref ve yerini de kaybetmişti."⁴ Kutup, Batı dünyasının bu sömürgeci özelliğini farklı referanslarla ve özellikle İngilizleri örnek göstererek anlatır. O, Hüd sûresi 49. âyeti yorumlarken yakın tarihe gelerek şöyle demektedir: "Meselâ Büyük Britanya İmparatorluğu'ndaki milletler topluluğunu ele alalım. Ne var ki Britanya imparatorluğu da varisi bulunduğu Roma toplumundan farklı bir hüviyet arz etmez. O da sömürgecilik esasına dayalı ırkçı bir toplumdur. Ve İngiliz milletinin hâkimiyeti, efendiliği esasına istinat eder. Ve imparatorluğun parçası olan diğer müstemlekelerin sömürülmesi temeline dayanır. Bütün imparatorlukları da ondan farklı değildir. Bir zamanların Portekiz krallığı, ispanya imparatorluğu ve Fransız krallığı da aynı şekildedir."⁵ Kutup yine Bakara sûresi 190. âyeti yorumlarken yeryüzünde hâkimiyet kurmanın anlamının batılılar için ganimet, hammadde ve pazar kazanmak olduğu üzerinde dururken de yine sömürüyü vurgulamaktadır. Ona göre, sömürüyü ortaya çıkaran birinci unsur sermayenin belirli ellerde toplanması ise⁶, ikincisi faizdir. Zaten faiz ile sermaye belirli ellerde toplanmaktadır ve üst sınıf artı değeri hiçbir emek harcamadan elde etmektedir: "Nihâyet faiz sebebiyle hakiki sultalar ve ameli nüfuz, mahlukatın en aşağısı ve en şeriri olan bir zümre elinde toplanmakta-

⁴ Seyyid Kutup, *Fızılâlıl Kur'an*, çev. M. Emin Saraç-İ. Hakki Şengüler, Bekir Karlığa, 2. baskı, c. 5, İstanbul, Hikmet Yay., 1972, s. 12.

⁵ Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 8/188

⁶ Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 2/111.

dır. Bu aşağılık herifler ne insanlık, ne de haysiyet tanımaktadırlar... Fert fert insanların veya hükümet ve milletlerin giriştikleri istikraz ve borçlanmalar yüzünden bütün insanlığın alın teri akıtarak elde ettiği kazançlar bu bir avuç azınlığın eline geçmekte. Hiçbir zahmete düçar olmadan, alınları terlemeden aldıkları faizler ve kârlar ile insanlığın kanını ve etini bir kene gibi emmektedirler.”⁷

Kutup sömürünün sınıfsal ve statüsel bağlarını da kurmaktadır. Faizle ilgili bakara sûresinin âyetlerini yorumlarken, kapitalistlerin sadece zavallı kimselerin alın teri olan mallarını ellerinden aldıkları gibi, memleket içinde bütün nüfuzu da ellerinde bulundurduklarını ve bunu da daha çok sömürü için kullandıklarını ifade eder. Kutup'a göre bu işlerlik kurdukları nizam ve idare ile kurumlaşmaktadır.⁸ Kutup, tam da bu noktada bu sömürü ve adletsizliği marxist jargonla ifade edecek olursak “altyapı” kavramının içerimlerine yaslar gibi görünmektedir. O, “...dünya hayatının geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık...”⁹ âyetini anlatırken rızık ve gelir dağılımlarının toplumlardan toplumlara ve ideolojilerin öğretilerine göre değişebildiğini¹⁰ belirtmektedir. Cariyelik ve kölelikle ilgili açıklama yaptığı bir başka yerde Kutup, “cariyeleri istihdam etmek, esirleri köle yapmak, âlemşümül ve devletler arası bir âdetti. İctimai problemlerin dış yönünü ve yerlerini değiştirmeden önce onun esas sebep ve âmillerini değiştirmek gerekmektedir”¹¹ derken altyapı ilişkilerine atıfta bulunmaktadır.

Kutup'un anlatımlarına baktığımız zaman, meseleyi ele alış biçiminin sol söylemle çok yakın benzerlikler taşıdığını söyleyebiliriz. Bir kere dünyada devam eden sömürgeci sistem eleştirisi, toplum içinde sömürüyü sınıfsal ilişkilerle açıklamaya çalışan yaklaşımı, bu konuda bize oldukça net bilgiler vermektedir.

Seyyid Kutup, tefsirinde farklı âyetlere getirdiği yorumlarda sınıfsal ilişkilere sıklıkla girmektedir. Meselâ, Hz. Musa'ya Tûr dağında mucizelerin verildiği Kasas sûresi 29-35 âyetlerini açıklarken Kutup, sınıfsal farklılıkları toplumsal bir gerçeklik olarak görmekle birlikte, anlatımında alt sınıflarla kendisi arasında bir özdeşlik kurmakta ve üst sınıfların alt sınıflara yaklaşımını eleştirmektedir: “Zenginler fakirlerle karşılaşmak ve onları tedavi

⁷ Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 2/112-113.

⁸ Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 2/113.

⁹ Zuhruf, 43/32.

¹⁰ Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 13/185.

¹¹ Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 1/473.

etmek şöyle dursun, dayanmak ve görmeye tahammül etmek bile köşklerde yetişenlere zor gelir. Bu fakir insanların kalbi ne kadar iyiliklerle donanmış olursa olsun, ıslah olmak için ne kadar hazır bulunurlarsa bulunsun durum değişmez.”¹² Ona göre üst sınıf, ellerinde tuttıkları konfor ve imkanlarla hem kendilerini hem de toplumu ifsat etmektedirler. Kutup, Firavun’a verilen nimetlerin anlatıldığı Yûnus sûresi 88. âyetin yorumunda buna özellikle işaret etmektedir.¹³ Yine “Bir ülkeyi helak etmek istediğimizde, o ülkenin zenginlik sebebiyle şımarmış elebaşlarına emrederiz...”¹⁴ âyetinin yorumunda yaptığı yorumlarla üst sınıfların her bakımdan saptırıcı ve bozucu rollerine değinmektedir. Ona göre, “Elebaşları tabiriyle her milletin ileri gelen aydın tabakası kastediliyor. İdare mekanizması bunların elindedir, servet ve saltanat sahibidirler, her türlü hizmet ve konfor ayaklarına kadar gitmiştir. Ancak, içinde buldukları bu nimetler onları şımartmış, sefahate dalıp gevşemelerine sebep olmuştur. Sapıtmışlardır yollarını, heva ve heveslerini yerine getirirken kimseyi gözleri görmez olur. Artık memleketin başına bela olmuşlardır. O milletin mukaddesatını ve manevi değerlerini çiğnemeye başlarlar. Şeref, ırz ve namus mefhunu ayaklar altına düşer. Kendilerine karşı çıkıp hesap soran yoksa o memleketi tamamen ifsat ederler.”¹⁵

Kutup, anlatım ve yorumlarında üst sınıfların alt sınıfları köleleştirdiği üzerinde de durmaktadır. O Firavun’un yahudilere zulmünün anlatıldığı Bakara sûresi âyetlerini açıklarken, Firavun’un zulüm ve idaresi altında geçirmiş oldukları zillet hayatının yahudileri müthiş bir şekilde bozduğunu anlatmaktadır. Kutup, devamlı köleleşmiş fitratların tipik özelliğini; cellat kırbacı altında boyun eğmek, kırbaç şakırtıları dinince de inat etmek, bir nimet ve kudret bahşedilince şıarmak¹⁶ şeklinde vermektedir. Kutup, tarihte yaptığı okumalarda, zayıfların hep işkenceye maruz kaldıklarını vurgulamaktadır.¹⁷ Kutup, toplumun zengin ve ileri gelenlerinin, peygamberlere inanmadıkları gibi peygamberlerin yanındaki alt sınıflardan insanları küçük gördüklerini anlatmaktadır.¹⁸ Üstelik üst sınıfların bir çok hakları ve statüleri kendi hakları görmelerini de eleştirmektedir. Zuhurif sûresinde geçen “Ve dediler ki: Bu Kur’an iki şehirden bir büyük adama indirilse olmaz

¹² Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 11/252.

¹³ Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 8/54.

¹⁴ İsrâ, 17/16.

¹⁵ Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 9/296.

¹⁶ Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 1/150.

¹⁷ Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 1/53.

¹⁸ bk. Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 8/151 ve 11/359.

miydi?"¹⁹ âyetinde Allah'ın özellikle bir makam sahibini peygamber olarak seçmediğine işaret etmektedir.²⁰ Tâlût'la ilgili Bakara sûresi 247. âyetini yorumlarken ise, Tâlût'un alt sınıftan olduğunun özellikle altını çizmektedir: "Tâlût'un hükümdar olmasına kızıyorlar. Niçin? Çünkü kendileri krallık verasetine Tâlût'tan daha müstehaktırlar. Aralarında hükümdar neslinden kimse çoktu. Çünkü Tâlût'un malı yoktu. Onun için de veraset hakkı olmazdı. Bütün bunlar İsrailoğullarının bilinen vasıfları olduğu gibi, karanlık düşüncelerini de gösterir."²¹ Anlaşılacağı üzere Seyyid Kutup, alt ve üst sınıf ayrımları üzerinden tarihi ve bugünü yorumlamaya çalışmaktadır. Bu anlatımlarda Seyyid Kutup, alt sınıfları daha pozitif nitelikleriyle anlatırken, Marx'ın proleteryaaya yüklediği olumlu rolü hatırlamaktayız.

Solcu tezler genel olarak çatışmacıdır. Bu çatışma, sınıflar arası olduğu gibi farklı tezler arasındadır aynı zamanda. Seyyid Kutup'un birçok yorumlarında da bu yaklaşımın izlerini bulabilmek mümkündür. Kutup cahiliye ile İslâm arasındaki kesin bir ayrışma noktası belirlemektedir.²² Ona göre "Kur'an; müslüman cemiyetin vicdanının derinliklerinde akide binasını inşa ederken, bu müslüman toplulukla birlikte çevresinde bulunan cahiliyete karşı büyük bir savaşa girişmekteydi."²³ Hûd sûresi 46-51 âyetlerinde Nuh (a.s.)'ın anlatıldığı bölümde Kutup, hak ile batılın mücadelesini çeşitli peygamberler üzerinden okumakta ve bunu bir tarih felsefesine doğru genişletmektedir.²⁴

Kutup, Hz. Âdem'den bugüne kadarki tarihi süreci hak ile batılın bir mücadelesi olarak okumaktadır. Bu, bir yönden insan ile şeytanın diğer yönüyle İslâm ve cahiliyenin bir mücadelesidir. İnsanla şeytanın savaşı: Allah'a verilen ahidle şeytanın sapıklığı, iman ile küfür, hak ile batıl, hidâyetle dalalet arasında devam eden bir savaştır. Bu savaş meydanı bizzat insanın kendisidir.²⁵

Bu anlamda her ikisi arasında kesin bir dualite söz konusudur. Kutup, Mâide sûresi 104 ve devam eden âyetlerin yorumunda bunları dile getirmektedir. Ona göre, "İslâm ümmeti Allah'a bağlı bir topluluktur. Müslüman

¹⁹ Zuhruf, 43/31.

²⁰ Seyyid Kutup, *age.*, 13/184.

²¹ Seyyid Kutup, *age.*, 1/547.

²² Seyyid Kutup, *age.*, 4/474.

²³ Seyyid Kutup, *age.*, 5/24.

²⁴ Seyyid Kutup, *age.*, 8/173.

²⁵ Seyyid Kutup, *age.*, 1/123.

olmayan diğer ümmetler ise şeytanın bağılıdır. Dolayısıyla İslâm ümmeti ile diğer ümmetler arasında bir dostluk ve karşılıklı yardımlaşma bahis mevzu olamaz.”²⁶ Bunların dışında yukarıda verilen örneklerde de görüleceği üzere, Kutup, alt ve üst sınıflar arasında da böyle bir çatışma konsepti kurmaktadır.

Seyyid Kutup’un söylemlerinde ortaya çıkan en temel karakteristiklerden biri aktifliktir ki statüko ileri derecede onun ifadelerinde eleştiri konusu olmaktadır. Gerçekten Kutup’un tefsir kitabı *Fizilâlil Kur’an*, bu aktiviteyi baştan sona hissettirir.

Kutup’a göre Kur’an, bütünüyle müslümanları her şeye karşı bir mücadele ve harekete teşvik etmektedir. O günün duygu ve vicdanlarına karşı harekete davet etmektedir. Çünkü Kur’an yeni bir akide inşa etmekte; beşeriyete yeniden Allah’ı tanıtmaktadır. Yeni tasavvurlar vazetmekte, o tasavvurlara yeni ölçüler ikame etmekte, yeni değerlere vücut vermektedir. Beşeri fitratı, cahiliyet hayatının baskısından kurtararak, ruhlarda ve cemiyette hissedilen cahiliyetin bütün alametlerini imha etmektedir.²⁷

Kutup, Kasas sûresinde Firavun ve Musa arasındaki geçen olayları yorumlarken, zulmün ve diktatörlerin insan fitratını bozduklarını vurgulamakta ve bu sürecin insanı nasıl pasifize ettiğini anlatmaktadır. Ona göre insanlar zulüm gördükleri halde ona karşı çıkmazlar. Azgınlığı ve tecavüzü müşahede ettikleri halde onu bertaraf edecek his duymazlar. Ve bozukluk çevreyi o kadar sarar ki zulme uğrayanlar kendilerini savunmaktan bile aciz kalırlar.²⁸ Mü’minun sûresinde Hz. Nuh’un kavmin ileri gelenleri ile diyalogu sırasında ileri gelenlerin “gelenekselcilik”e sığınmaları karşısında Kutup, statükoyu vurgu yapmaktadır. Ona göre; “bu gibi donmuş ve katılaşmış cemiyetlerde bir kere olan şeyin bir başka sefer daha olabileceği, daha önce olmamış şeylerin ise asla olmasının mümkün olmayacağı fikri vardır. Böylece hayat katı bir durum alır. Akıcılığını yitirir ve belli bir neslin hizasında donup kalır.”²⁹ Seyyid Kutup, insanları pasifize eden, donuklaştıran anlayış ve düşüncelere karşı çıkarken, bu bağlamda statüko ile de hep mücadele edilmesi taraftarı olduğunu tefsirinde hissettirmektedir.

Marx, dinin, üst ve alt sınıfların mevcut konumunu pekiştiren bir tarzda

²⁶ Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 4/478.

²⁷ Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 3/252-253.

²⁸ Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 11/236-237.

²⁹ Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 10/322.

yorumlanmasını “din bir afyondur” şeklinde ifadeye koymuştu. Seyyid Kutup da mevcut sömürü anlayışını ve sınıfsal ilişkileri onaylayıp pekiştiren din anlayışını uygun bulmaz ve dinî hayatın bütünüyle ilgili bir olgu olarak tanımlar.³⁰ Ona göre “tarihin hangi devresinde olursa olsun samimi bir imanla pratik bir enerji ve hareket bir millette toplandığı zaman, mutlaka o millet yeryüzüne varis olur. Ama bu iki unsur birbirinden ayrılınca denge de bozulur. Zaman olur inanmış gibi görünen insanlar maddi vasıtaları ihmal ederler ve bunun yerine karşı taraf maddi vasıtalara hâkim olarak üstünlük sağlar ve hâkimiyet elde eder.”³¹ Burada Kutup, dikkat edilirse maddi ve manevi her bakımdan bir aktifliği gündeme getirmektedir.

Kutup din adamlarının dini kazanç metaı haline getirmelerini bu bağlamda önemli bir sorun olarak görmektedir. Al-i İmrân süresi 78. âyetini bu çerçevede yorumlamaktadır. Ona göre zorla din kisvesine büründürülmüş bazı din adamlarının ne kötü örnekler verdikleri bugün de bilinmektedir. Dini bir kazanç metaı haline getiren, sonra şunun bunun arzularını tatmin etmek için, dinî mevzularla alay edencesine bir menfaat emaresi gördükleri, geçici dünyalık temin edeceklerini anladıkları zaman, Allah'ın âyetlerini beşeri hevesler peşinde sürükleyerek fetvalar uyduran din adamlarının ne felaketleri getirdiği anlatılır. Allah'ın âyetlerini tutup da kendilerine menfaat sağlayanların entrikaları peşinde sürükleyen, sonra ağzını bir kenara eğip efendilerinin isteğine uygun fetvalar bulabilmek için gerçek din esaslarıyla tamamen çatışan gayri meşru hareketlerine kurtuluş yolu arayan ve Allah'ın kelâmını tehrif eden din adamları bu konuda Onun verdiği önemli örneklerdir.³²

Kutup, Hüd süresinin son âyetlerini yorumlarken, dinin, hurafe ve yanlış uygulamalar içinde tanımlanarak bozulduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre, gerek inanç ve gerekse düşünce alanında Allah'ın dininden başka dinlere ve yollara bağlanmak demek, bitmek tükenmez evham ve hurafelerin bataklığına gömülmek anlamına gelmektedir. Avam takımının bağlandığı hurafe ve efsaneler de bu cahiliyetin bir başka şeklidir. Sakat bir düşünce ve yanlış bir inanç uğrunda nice malların, mülklerin kurban edildiğini hatta zaman zaman çocukların bile adandığı görülmektedir. Bu düşünce ve hurafelerin sardığı insanlar devamlı olarak uydurma tanrıların şerrinden korkuyorlar, bu tanrılarla ilgi kuran rahiplerin ve din adamlarının belasından çekini-

³⁰ Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 4/159.

³¹ Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 10/181.

³² Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 2/334-335.

yorlar. Cinlerle, şeytanlarla, ifritlerle ilgi kuran esrarengiz kimselerin ve büyücülerin hemen üzerine indirecekleri felaketlerden korkup duruyorlar.³³ Kutup, Hıristiyanlığın kilise hâkimiyetindeki gelişimini de dinin pasifleştirici durumuna örnek olarak göstermektedir.³⁴ Kutup'un bu yaklaşımları, dini kalıplaşmış, katılaştırmış yapı ve ilişkilerin içinde tanımlamamakta; tam tersine dinin katılaştırmış yapıları çözüdüremeye uğratacak bir olgu olarak ortaya koymaktadır.

Sonuç Yerine

Her şeyden önce belirtilmelidir ki bu tebliğin amacı Seyyid Kutup'u sol bir düşünce içerisinde konumlandırmak değildir. Zaten kendisi hayatının ikinci devresinde sol düşüncenin yanlışlığını görerek vazgeçmiştir. Ancak gerek sol düşünce ile geçmiş bağlantıları gerekse sömürü döneminin konjonktürel özelliklerinin etkileri sebebiyle Seyyid Kutup'un özelde *Fizilâlil Kur'an* adlı eserinde söylem olarak sol düşüncenin etkilerini görmek mümkündür. Tabii ki bu Seyyid Kutup'un Kur'an-ı Kerim'i baştan sona sol düşüncenin içinden okuduğu anlamına gelmez. Kutup'un tefsir yaparken, bilhassa sömürü ve sınıfsal ilişkiler üzerinde odaklanması bu etkilerin bariz görüldüğü noktalardır.

Kaynakça

Görgün, Tahsin; *Anlam ve Yorum-Dini Metinlerin Anlaşılması ve Yorumlanması*, İstanbul, Gelenek Yay., 2003.

Kur'an-ı Kerim

Kutup, Seyyid; *Fizilâlil Kur'an*, çev. M. Emin Saraç-İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa, 2. baskı, c. 1-16, İst., Hikmet Yay., 1972.

Şengüler, İ. Hakkı; "Seyyid Kutup Kimdir?", *Fizilâlil Kur'an*, c. 1, 2. baskı, İst., Hikmet Yay., 1972.

³³ Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 8/293.

³⁴ Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 8/296-297.